

ΓΙΑΝΝΗΣ ΜΑΝΕΤΑΣ

ΤΑ
ΔΑΡΒΙΝΙΚΑ
ΔΕΙΝΑ

ΣΚΕΨΕΙΣ
ΕΝΟΣ ΒΙΟΛΟΓΟΥ
ΓΙΑ ΤΟΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ
ΔΑΡΒΙΝΙΣΜΟ,
ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ, ΤΗ ΒΙΑ
ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΑ

διόπτρα

Σε ένα βιβλίο για το ευρύ κοινό, ο συγγραφέας πρέπει να ισορροπήσει μεταξύ της απαραίτητης αφηγηματικότητας και της τεκμηρίωσης. Οι συνεχείς παραπομπές στο κείμενο βιβλιογραφικών αναφορών και σημειώσεων παρακωλύουν τη ροή και κουράζουν, ενώ η παντελής απουσία τους δοκιμάζει την αξιοπιστία του συγγραφέα. Προσωπικά, θα προτιμούσα η αναγνώστρια και ο αναγνώστης να μου είχαν τόση εμπιστοσύνη, ώστε να αράδιαζα τις αναφορές στο τέλος. Το θέμα όμως του συγκεκριμένου βιβλίου δεν του επιτρέπει να παρουσιαστεί ως εξ ολοκλήρου αφήγημα. Επέλεξα τη μέση λύση: όπου χρειαζόνταν, με την έννοια του ελάχιστου δυνατού πάντα μέσα στο μυαλό μου. Καλή ανάγνωση.

Η φωτογραφία του εξωφύλλου είναι του Sebastiao Salgado, από το ορυχείο χρυσού της Sera Pelaga, Βραζιλία.

Ο Salgado επισκέφθηκε την περιοχή το 1986.

Εκατόν πενήντα χρόνια πριν, ο Δαρβίνος κατά το ταξίδι του με το *Beagle* επισκέφθηκε ορυχεία στη Χιλή και περιέγραψε τις εντυπώσεις του στο ημερολόγιό του (σελίδες 59-60 στο παρόν βιβλίο).

Οι δύο άντρες είδαν τα ίδια πράγματα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Εισαγωγή	17
Εφαρμόζεται άραγε η δαρβινική εξελικτική προσέγγιση και σε άλλα πεδία πλην της βιολογίας; 24 Μερικές αρχικές σκέψεις για το δίλημμα «γονίδια ή περιβάλλον» 26	
1. Για τον κοινωνικό δαρβινισμό	31
1.1 Τι λένε τα λεξικά για τον κοινωνικό δαρβινισμό;	31
1.2 Η διανοητική ατμόσφαιρα και οι κοινωνικές σχέσεις την εποχή που ο Δαρβίνος (και ο Γουάλας) διατύπωσε τη θεωρία του	32
Η αντίδραση της θεολογικής και της επιστημονικής κοινότητας 32 Η αντίδραση των οικονομολόγων και των κοινωνιολόγων 38 Δαρβίνος και Μαρξ 38 Δαρβίνος, ελεύθερη οικονομία και αποικιοκρατία 41 Ο Μαρξ για τον Δαρβίνο, με τα ίδια του τα λόγια 46 Η αντιστροφή του Μαρξ: Αποδέχτηκε τον ανταγωνισμό, αλλά πήρε το μέρος των αδυνάμων 48 Μια μικρή παράκαμψη: Η απέχθεια απέναντι στην αδικία είναι έμφυτη 49 Η ισότητα δεν είναι ασύμβατη με την εξελικτική θεωρία, και αυτό ο Μαρξ το είχε καταλάβει 55 Οι κυρίαρχες απόψεις για την ανθρώπινη φύση την εποχή του ανερχόμενου καπιταλισμού 57 Ο Δαρβίνος από την ανάποδη I: Ο Δαρβίνος για την ανισότητα και τον ανταγωνισμό, μέσα από τα βιβλία του 58 Ο Δαρβίνος από την ανάποδη II: Για το γυναικείο φύλο 63 Ο Δαρβίνος από την ανάποδη III: Για την ανισότητα και τον ανταγωνισμό στην ιδιωτική του αλληλογραφία 65	

Ο Δαρβίνος από την καλή: Για τη συνεργασία και την αλληλεγγύη **66** | Δαρβίνος και Μαρξ, ξανά: Σύρραξη, συνεργασία και επιλογή ομάδας **68** | Ο απολιτικός Δαρβίνος και οι πολιτικοποιημένοι επίγονοι: Ερνστ Χέκελ και Ρούντολφ Βίρχοβ **74**

1.3 Η αποκατάσταση μιας αδικίας: Ο συνιδρυτής της εξελικτικής θεωρίας Άλφρεντ Ράσελ Γουάλας	77
1.4 Η αποκατάσταση μιας δεύτερης αδικίας: Ο αναρχικός Κροπότκιν και η σημασία της αλληλοβοήθειας ως παράγοντα της εξέλιξης	86
2. Κοινωνικό περιβάλλον, επιγενετική και κληρονομικότητα ..	98
2.1 Τι απέγινε η επίκτητη κληρονομικότητα του Ζαν Μπατίστ Λαμάρκ;	98
2.2 Η επιγενετική ως αναδιάρθρωση των βιολογικών δογμάτων	101
2.3 Πώς το περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένου του κοινωνικού, επηρεάζει την (επι)γενετική μας σύσταση;	105
2.4 Η επιγενετική ως κοινωνική επιστήμη	112
2.5 Νευροπλαστικότητα: Μήπως και η νευροβιολογία είναι κοινωνική επιστήμη;	124
3. Για τη δημόσια υγεία	127
3.1 Η «πολιτική/επιστημονική ορθότητα» και ο καθηγητής-μάνατζερ	127
3.2 Καλή πλην άτολμη επιστήμη	128
3.3 Η φτώχεια και η ανισότητα σκοτώνουν	131
3.4 Ένας επίλογος για τη δημόσια υγεία	141

4. Κι όμως, κάποτε οι ανθρώπινες κοινωνίες ήταν εξισωτικές: Ο παλαιολιθικός άνθρωπος	144
4.1 Η δομή και οι αξίες των παλαιολιθικών κυνηγετικών και τροφοσυλλεκτικών κοινωνιών	146
4.2 Παρατηρήσεις για τις αξίες των παλαιολιθικών κοινωνιών ..	153
4.3 Μήπως οι πρωτόγονες κοινωνίες ήταν αναρχικές; Μήπως ήταν κομμουνιστικές;	155
4.4 Πώς, πότε και γιατί περάσαμε από την ισότητα στην ανισότητα;	157
5. Για τον κοινωνικό δαρβινισμό, ξανά	160
5.1 Η ευγονική ως <i>ευγενής</i> πρόθεση αλλά και ως θεσμοποιημένος κοινωνικός δαρβινισμός	160
5.2 Η ευγονική στην εξημέρωση των ζώων αλλά και των ανθρώπων	167
5.3 Ευγονική και με τον νόμο στις αρχές του 20ού αιώνα	169
5.4 Η πρώτη γενοκτονία του 20ού αιώνα από τους Γερμανούς στην Αφρική ανοίγει τον δρόμο	176
5.5 Η ευγονική στην προ-ναζιστική και ναζιστική Γερμανία ..	180
5.6 Και πώς όλα αυτά τα ανέχτηκε η γερμανική κοινωνία;	195
5.7 Οι γιατροί ήταν η πιο πολυπληθής επαγγελματική ομάδα στο ναζιστικό κόμμα	198
5.8 Τα ιατρικά πειράματα των ναζί σε ανθρώπους	207
Πειράματα επιβίωσης σε χαμηλές θερμοκρασίες του νερού 210 Πειράματα με δίδυμα: Ο Μένγκελε και ο μέντοράς του καθηγητής φον Φέρσουερ 213 Πειράματα στείρωσης 217 Τα πειράματα του καθηγητή Έπινγκερ με το θαλασσινό νερό 220 Οι ανατόμοι 221 Πειράματα με επιληπτικούς 223 Πειράματα με την πολλαπλή σκλήρυνση 225 Οι χημικοί δεν πήγαν πίσω 226 Ούτε οι φιλόλογοι 227	

5.9 Και μερικοί γιατροί που αντιστάθηκαν	231
5.10 Η χαμένη τιμή της αποναζιστικοποίησης του ιατρικού επαγγέλματος μετά την ήττα	233
5.11 Μήπως έγιναν και αλλού πειράματα με ανθρώπους χωρίς τη συναίνεσή τους;	239
5.12 Ένας επίλογος για τη ναζιστική ιατρική	246
6. Ο κοινωνικός δαρβινισμός στις μέρες μας	249
7. Ο κοινωνικός δαρβινισμός στο μέλλον και το μέλλον της ανισότητας	255
7.1 Η απειλή της κλιματικής κρίσης	260
7.2 Η Βιοτεχνολογική Επανάσταση και η επιστροφή της ευγονικής	281
8. Πίσω ξανά: Ο κοινωνικός δαρβινισμός πριν από τον Δαρβίνο	297
9. Για τον πόλεμο: Έμφυτος βιολογικός χαρακτήρας ή πολιτισμικό κατασκεύασμα;	303
9.1 Η άποψη της (κοινωνιο)βιολογίας για την προέλευση του πολέμου	305
9.2 Η κοινωνιοβιολογική άποψη για τον πόλεμο εκλεπτύνεται και γίνεται μοριακή	313
9.3 Ο πόλεμος είναι διαφορετικό πράγμα από την ατομική βία	316
9.4 Η απέχθεια προς τον φόνο και η απίστευτα μικρή φονική αποτελεσματικότητα των στρατιωτών	322
Επιλογή κατά την εκπαίδευση 334 Η ενίσχυση της αυθεντίας 336 Το πείραμα του Μίλγκραμ 338 Η αύξηση της απόστασης από τον εχθρό 343	

9.5 Ο πόλεμος σκοτώνει και μετά τη λήξη του. Σκοτώνει ακόμα και αν γίνεται κάπου μακριά	344
9.6 Πόλεμος και γυναικείο φύλο	347
9.7 Αποφθεγματικές φράσεις της Κάρολιν Νόρντστρομ για τον πόλεμο	358
9.8 Τελικά συμπεράσματα για τον πόλεμο	359
9.9 Δύο συκοφαντημένες ως πολεμοχαρείς παλαιές κοινωνίες	364
Οι «αιμοδιψείς» Σεμάι 364 Γιανομάμι, ο «άγριος» λαός 375	
9.10 Πόλεμος και ειρήνη στους χιμπατζήδες	395

10. Οι κοινωνίες που αντιστάθηκαν: Παραδείγματα εξισωτικών και φιλειρηνικών κοινωνιών, παλαιών και νέων .....

Andamanese Islanders 404 Chewong 406 Gilyak 409 Ifaluk 410 Inuit 412 Kung 424 Ψηλά στα Ιμαλάια 432 Mbuti 433 Paliyan 436 Warao 438 Yahgan 439 Οι Αναβαπτιστές: Hutterites, Mennonites, Amish 441 Οι αναρχικοί νησιώτες του Τριστάν ντα Κούνια 448	
---	--

Επίλογος: Ο κοινωνικός δαρβινισμός και ο πόλεμος είναι πολιτισμικές επινοήσεις .....

Βιβλιογραφία .....

469

Αφιερώνεται στις γιαγιάδες της Λέσβου

Εισαγωγή

Υπάρχει άραγε κάτι που θα μπορούσε να ονομαστεί *ανθρώπινη φύση*; Δηλαδή ένα σύνολο συμπεριφορικών χαρακτήρων και αξιών που να περιγράφει συνοπτικά τον άνθρωπο; Που να είναι συνάμα καθολικό και να περιλαμβάνει διαχρονικά και χωρικά όλους τους ανθρώπινους πολιτισμούς; Και είναι άραγε αυτή η φύση βίαιη, πολεμοχαρής και εγωιστική; Κι αν όντως υπάρχει κάτι τέτοιο, από πού προέρχεται;

Μέχρι την εποχή του Δαρβίνου, το ζήτημα της φύσης του ανθρώπου ανήκε στη σφαίρα της φιλοσοφίας και της μεταφυσικής. Με τη διατύπωση όμως μιας εξελικτικής θεωρίας, η οποία έθεσε ως φιλόδοξο στόχο να υποβάλει στον διαπιστωτικό της έλεγχο όχι μόνο τα ανατομικά και φυσιολογικά χαρακτηριστικά των οργανισμών αλλά και την ίδια τους τη συμπεριφορά, και από τη στιγμή επιπλέον που στο κάδρο και στο στόχαστρο μπήκε και ο ίδιος ο άνθρωπος, τα πράγματα άλλαξαν άρδην. Τώρα το θέμα μπορούσε να εξεταστεί και επιστημονικά. Βέβαια, εκείνη την πρώιμη περίοδο του Δαρβίνου δόθηκε μεν το έναυσμα για να εξεταστεί το ερώτημα της φύσης του ανθρώπου όχι μόνο διαισθητικά αλλά και επιστημονικά, εντούτοις σε μεγάλο βαθμό με περισσότερο ή λιγότερο εύλογες εικασίες. Έκτοτε, ωστόσο, η επιστήμη της βιολογίας έκανε τεράστια άλματα και η εξελικτική βιολογία καθιερώθηκε ως το ενοποιητικό στοιχείο των διαφόρων τομέων της. Και το απόφθεγμα του

Τεοντόσι Ντομπζάνσκι, ενός από τους πλέον επιφανείς εξελικτικούς βιολόγους του 20ού αιώνα, ότι «τίποτα στη βιολογία δεν βγάζει νόημα αν δεν το δούμε κάτω από το φως της εξελικτικής σκέψης», δεν αποτελεί υπερβολή, αλλά τον κανόνα σε κάθε προσπάθεια ερμηνείας των βιολογικών πραγμάτων. Δεν θα μπορούσε, λοιπόν, να ξεφύγει από την εξελικτική προσέγγιση και το ερώτημα της φύσης και της συμπεριφοράς του ανθρώπου. Είναι ο άνθρωπος από τη φύση του ιδιοτελής ή ανιδιοτελής; Απατεώνας ή έντιμος; Μοχθηρός ή αλληλέγγυος; Φιλοπόλεμος ή ειρηνιστής; Εγωιστής ή αλτρουιστής; Αρπακτικό ή πρόβατο; Γεράκι ή περιστέρι; Ευαίσθητος ή απαθής; Άπληστος ή μετρημένος; Άδικος ή δίκαιος; Ανταγωνιστικός ή συναγωνιστικός; Εντέλει, είναι από τη φύση του κακός ή καλός; Το γεγονός και μόνο ότι διαθέτουμε λέξεις για όλους αυτούς τους αντίθετους χαρακτήρες μάς υποδεικνύει ότι η ανθρώπινη συμπεριφορά μπορεί να βρεθεί μετακινούμενη σε οποιαδήποτε θέση μεταξύ των δύο αντίθετων άκρων του εκκρεμούς.

Διαθέτει άραγε η σύγχρονη βιολογία απαντήσεις σε αυτά τα ερωτήματα; Μπορεί να εντάξει την περίπλοκη ανθρώπινη συμπεριφορά σε ένα εξελικτικό πλαίσιο; Μπορεί να κάνει εύλογες υποθέσεις για την προέλευση των συναισθημάτων και των προτύπων συμπεριφοράς, ιδιαίτερα όταν τα πρότυπα αυτά εμφανίζονται τόσο ρευστά και αντικρουόμενα; Όταν, για παράδειγμα, βλέπουμε οι συμπεριφορές να μεταβάλλονται όχι μόνο από γενιά σε γενιά, αλλά και μέσα στη διάρκεια της ζωής ενός και του αυτού ατόμου, ακόμα και μέρα με τη μέρα; Είναι η φύση του ανθρώπου όντως τόσο ευέλικτη; Μήπως άραγε υπάρχει ένας πυρήνας τόσο σταθερά παγιωμένων χαρακτηριστικών, ώστε να είναι καθολικά και παγκόσμια, ανεξάρτητα από τον χωροχρόνο, τον πολιτισμό, την κουλτούρα και την αγωγή που η τύχη και η συγκυρία επιφύλαξε στον καθέναν από εμάς; Κι αν όντως υπάρχει μια καθολική ανθρώπινη φύση, ποιες ήταν οι εξελικτικές και περιβαλλοντικές

πιέσεις που διαμόρφωσαν και παγίωσαν τις ιδιότητές της; Και, τέλος, μια και διανύουμε τον αιώνα της μοριακής βιολογίας και της κυριαρχίας του γονιδίου (σκεφτείτε πόσες φορές τη μέρα ακούτε τη φράση «Είναι γραμμένο στο DNA του»), μπορούμε άραγε να συζητήσουμε λίγο περισσότερο και το ερώτημα αν και η συμπεριφορά ελέγχεται ή όχι από γονίδια, αν κληρονομείται και σε ποιο βαθμό; Το ερώτημα είναι καίριο, γιατί αν όντως ο συμπεριφορικός πυρήνας έχει αποκλειστικά γενετική βάση, τότε βρισκόμαστε μπροστά σε μια νέα ΤΙΝΑ (There Is No Alternative, δεν υπάρχει εναλλακτική, ή «Είναι τα γονίδια, ηλίθιε», όπως θα έλεγαν με έπαρση κάποιοι σκληροπυρηνικοί βιολογικοί ντετερμινιστές).

Το βιβλίο αυτό, με αφορμή την εξέταση του κοινωνικού δαρβινισμού, έχει ως στόχο να πείσει ότι δεν είμαστε έρμαια κάποιου άτεγκτου γενετικού προκαθορισμού. Και επιπλέον ότι δεν είμαστε τόσο κακοί όσο νομίζουμε. Ότι ακόμα κι αν αποδειχθεί πως μέρος της συμπεριφοράς είναι γραμμένο και ενστικτώδες, η παρακαταθήκη που κληρονομήσαμε από τους παλαιολιθικούς μας προγόνους (τους αγρίους και τους βαρβάρους, όπως τους αποκαλούμε) είναι πολύ ευγενέστερη από όσο νομίζουμε. Όχι επειδή είμαστε δήθεν η κορωνίδα της δημιουργίας, αλλά επειδή η εξελικτική τροχιά μάς οδήγησε να γίνουμε ζώα κοινωνικά, ενώ συγχρόνως αποκτήσαμε μεγάλο εγκέφαλο. Και η ζωή σε ομάδες απαιτεί όχι μόνο τη συνεργασία των μελών, αλλά και την ανάγκη να σταθμίζουμε τις προσδοκίες των άλλων και ανάλογα να περιορίζουμε τις αναμφίβολα υπάρχουσες εγωιστικές μας τάσεις.

Το εγχείρημα δεν είναι εύκολο. Εδώ και αρκετές χιλιετηρίδες, από τότε που η ανθρωπότητα γλίστρησε προς την ανισότητα και έκανε νόμο την εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, διαποτιστήκαμε από, και εκπαιδευτήκαμε με, την άποψη ότι η φύση μας είναι κατά βάση εγωιστική, εξουσιαστική, ιδιοτελής και ανταγωνιστική.

Το ακούσαμε από τους Αθηναίους της κλασικής εποχής, όταν με κυνική αναληγσία, πριν από την καταστροφή της Μήλου, τον φόνο των αντρών και την πώληση ως δούλων των γυναικών και των παιδιών, εξήγησαν στους Μηλίους ότι «όσοι κατέχουν θέση εξουσίας πράττουν ό,τι επιτρέπει η εξουσία τους, ενώ οι αδύναμοι δεν έχουν άλλη επιλογή από το να αποδέχονται αυτή την κατάσταση [...] οι άνθρωποι πάντα αναζητούν να εξουσιάζουν όπου μπορούν [...] είναι στη φύση τους».

Το διδαχτήκαμε από τις κατοπινές μονοθεϊστικές θρησκείες, όταν αυτές θεσμοθετήθηκαν και αποτέλεσαν μέρος της εξουσίας. Μάθαμε ότι ο άνθρωπος ρέπει προς το κακό και την αμαρτία, ότι σέρνει διά βίου το προπατορικό αμάρτημα, και τότε μόνο θα σωθεί, συνήθως μετά θάνατον, αν υπακούσει όσο είναι ζωντανός στις εντολές μιας σκληρής και ανεξέλεγκτα εξουσιαστικής αυθεντίας.

Το διδάσκουν οι οικονομολόγοι του τρέχοντος οικονομικού συστήματος εδώ και τριακόσια χρόνια, από την εποχή του Χομπς, του Μάλθους και του Άνταμ Σμιθ, όταν αναπτύσσουν τα μοντέλα και τους αλγόριθμους που καθορίζουν τη ζωή μας με βάση την ιδέα του *Homo economicus* – ενός όντος αποκλειστικά ιδιοτελούς και άπληστου, που στοχεύει αποκλειστικά στο μέγιστο ατομικό κέρδος, και μάλιστα το σύντομο.

Κι έπειτα από τον Δαρβίνο και την έμφαση που έδωσε στον ανταγωνισμό και στην *επικράτηση του ισχυροτέρου* ως παράγοντα της βιολογικής εξέλιξης, τη σκυτάλη πήρε η επιστήμη. Ή, για να είμαστε δίκαιοι, ένα σημαντικό μέρος της επιστημονικής κοινότητας, που εντυπωσιάστηκε τόσο από την απλότητα και την κομψότητα της δαρβινικής σκέψης, ώστε δέχτηκε ότι τα κοινωνικά φαινόμενα και ο ανθρώπινος ψυχισμός ερμηνεύονται επίσης αποκλειστικά από τον αδυσώπητο ανταγωνισμό και τον ορθολογικό υπολογισμό κόστους και οφέλους.

«Η φύση (και η κοινωνία) δεν είναι τίποτε άλλο από μια

ρωμαϊκή αρένα. Και οι οργανισμοί (όπως και οι άνθρωποι) είναι οι μονομάχοι. Ο καθένας πολεμά καθημερινά, ο αδύναμος πεθαίνει και ο δυνατός επιβιώνει για να πολεμήσει την επόμενη μέρα», έγραφε ο βιολόγος και φιλόσοφος Τόμας Χάξλεϊ στα τέλη του 19ου αιώνα. Και πριν από μόλις πέντε δεκαετίες, ο διάσημος κοινωνιοβιολόγος Μάικλ Γκίσελιν έγραφε σε ένα ευπώλητο βιβλίο του: «Μόλις δοθεί στον άνθρωπο μια κατάλληλη ευκαιρία να δράσει για το προσωπικό του συμφέρον, τίποτα εκτός από σκοπιμότητες δεν θα τον αποτρέψει από το να φερθεί βίανουσα, να ακρωτηριάσει, να εξοντώσει – τον αδελφό του, το ταίρι του, τον γονέα ή το παιδί του. Γρατζουνίστε έναν αλτρουιστή και θα δείτε έναν εγωιστή να ματώνει».

Δεν έχω κάνει ούτε γνωρίζω κάποια σχετική δημοσκόπηση, ωστόσο πιστεύω ότι αν ρωτούσαμε σήμερα τον μέσο πολίτη για την αλήθεια και την εγκυρότητα των παραπάνω δηλώσεων, η πλειονότητα δεν θα δίσταζε να συμφωνήσει σχετικά με την ιδιοτελή και αδίστακτη ανθρώπινη φύση. Μόνο που εγώ θα ήθελα να γίνει και μια επιπλέον ερώτηση: «Περιλαμβάνετε και τον εαυτό σας στους εκ φύσεως ιδιοτελείς και αδίστακτους;»

Νομίζω ότι και πάλι η απάντηση είναι σίγουρη: «Οι παρόντες εξαιρούνται».

Κατά τη γνώμη μου, δεν είναι περίεργη ή υποκριτική αυτή η διαφορούμενη στάση, αυτός ο διχασμός των απόψεων. Η πρώτη εκφράζει αυτό που ο μέσος άνθρωπος βλέπει στην τρέχουσα κοινωνική καθημερινότητα και εκείνο που του έχει διδάξει η αδρή πρόσφατη ιστορία. Μια ιστορία πολέμων, βίας, ανισότητας και εκμετάλλευσης. Αυτό που ενδεχομένως και ο ίδιος αναγκάζεται καμιά φορά να πράξει για να επιβιώσει. Η δεύτερη εκφράζει την εσωτερική και βαθιά του διαφωνία με αυτή την κατάσταση των πραγμάτων.

Ας το πω με διαφορετικά λόγια. Είναι φυσιολογικό ο άνθρωπος

να αισθάνεται άσχημα και να εξεγείρεται όταν αδικείται, και κανείς δεν θα διαφωνούσε με αυτό. Η καθεστηκυία όμως κοινωνική δομή και η εξουσία πρέπει να τον καταπραΰνει για να μην κινδυνεύσει η τάξη της από την εξέγερσή του. Μια θεωρία, λοιπόν, για τη φυσική ανισότητα και τον αναπόφευκτο ανταγωνισμό που παράγει κυρίαρχους και υποτελείς θα μπορούσε να τον πείσει ότι τα πράγματα είναι κανονισμένα *εκ Θεού ή εξ επιστήμης*, και άρα αναπότρεπτα, έτσι ώστε να «καθίσει στ' αβγά του». Περιέργως, όμως, φαίνεται ότι ο άνθρωπος αισθάνεται άσχημα, άβολα έστω, όχι μόνο όταν αδικείται, αλλά και όταν αδικεί. Και όταν αδικεί, πρέπει να βρει μια δικαιολογία για να απαλύνει τη δυσφορία, να ξεγελάσει την ένοχη συνείδηση. Η τρέχουσα κοινωνική δομή ή, καλύτερα, η κάθε τρέχουσα κοινωνική δομή με τους θεσμούς της οφείλει και πάλι να παράσχει το άλλοθι που θα προστατεύσει τους υπηκόους της από την ψυχασθένεια και την ίδια από δυσάρεστες περιπέτειες. Χρειάζεται μια παρηγορητική κοσμοθεωρία.

Κατά τις μεγάλες τουλάχιστον μονοθεϊστικές θρησκείες, είμαστε όλοι εν δυνάμει αμαρτωλοί από τότε που εξοριστήκαμε από κάποιον Κήπο της Εδέμ. Όταν αδικούμε, είναι κάποιος διάβολος αυτός που ελλοχεύει από παντού και μας παρασύρει κι εμείς οι κακόμοιροι αδύναμοι. Ωστόσο, η μετάνοια, η εξομολόγηση, το συγχωροχάρτι και η αυτομαστίγωση μπορεί να επαναφέρουν τη χαμένη αθωότητα, συνήθως μετά θάνατον.

Κατά μια σημαντική μερίδα επιστημόνων, αυτών που υιοθετούν τον ακραιφνή βιολογικό καθορισμό, ο ανταγωνισμός, η ιδιοτέλεια και η επιθετικότητα είναι έμφυτα, κάτι σαν μοίρα και πεπρωμένο. Και επειδή το πεπρωμένο φυγείν αδύνατον, είναι περιττό, αφελές, αντιπαραγωγικό και ενάντια στην πρόοδο να αναζητούμε άλλες κοινωνίες, άλλες ανθρώπινες σχέσεις και έναν πιο δίκαιο κόσμο. Ο σημερινός κόσμος, με τους πολέμους, τη βία και την ανισότητα, είναι, λένε, η συνέπεια της ανθρώπινης φύσης.

Δεν έχει νόημα να αναρωτιόμαστε αν ο κόσμος αυτός είναι καλός ή κακός, δίκαιος ή άδικος. Είναι απλώς αναπόφευκτος.

Τουλάχιστον οι θρησκείες, πριν διαπλακούν με την εξουσία, δεν μίλησαν ποτέ με τόσο απροκάλυπτο τρόπο.

Τι λέτε όμως, αγαπητές αναγνώστριες και αγαπητοί αναγνώστες; Δουλεύει το σύστημα ικανοποιητικά; Μάλλον όχι, θα έλεγα. Αν είχαμε πειστεί *μαζικά* ότι «φταίει το ζαβό το ριζικό μας», αν ήμασταν απόλυτα πειθήνιοι, «δειλοί, μοιραίοι και άβουλοι αντάμα», θα είχαμε επίσης *μαζικά* βολευτεί με την τρέχουσα κατάσταση και η ιστορία δεν θα είχε να επιδείξει ατομικές ή κοινωνικές επαναστάσεις των από κάτω. Θα είχε πράγματι φτάσει στο τέλος της. Αν ικανοποιούμασταν *μαζικά* με το εκάστοτε αφήγημα του συστήματος, θα ήμασταν ήδη στον *θαυμαστό καινούριο κόσμο*.

Γι' αυτή, λοιπόν, τη γραμμή σκέψης, η ανισότητα και ο ανταγωνισμός για την επικράτηση του ισχυροτέρου αποτελούν καθολικά στοιχεία της ανθρώπινης φύσης και την κινητήρια δύναμη όχι μόνο της βιολογικής εξέλιξης, αλλά και της πολιτισμικής και κοινωνικής εξέλιξης. Κατά συνέπεια, η ανισότητα, ο πόλεμος, η βία και ο βιασμός είναι μεν ανεπιθύμητα, πλην όμως έμφυτα και φυσιολογικά. Αποτελούν όλα εξελικτικές προσαρμογές, είτε της ομάδας είτε του ατόμου, και παρέχουν στους κατόχους του χαρακτήρα *βιαιότητα* αντίστοιχα προσαρμοστικά πλεονεκτήματα.

Μολονότι βιολόγος κατά την εκπαίδευση και τη σταδιοδρομία και εξελικτικός από πεποίθηση, και μολονότι οι ιδέες αυτές μου φάνηκαν ενδιαφέρουσες όταν πριν από μερικές δεκαετίες διάβασα το *Εγωιστικό γονίδιο* του Ρίτσαρντ Ντόκινς και την *Κοινωνιοβιολογία* του Έντουαρντ Ουίλσον, διατηρούσα πάντοτε επιφυλάξεις για το αν όλα αυτά μπορούν όντως να ερμηνεύσουν τα ανθρώπινα πράγματα. Προπάντων διαισθανόμουν ότι μάλλον ερμηνεύουν εκείνες τις πλευρές της ανθρώπινης συμπεριφοράς που ενισχύουν και ενισχύονται από το τρέχον οικονομικό και

κοινωνικό σύστημα. Εκείνες τις πλευρές για τις οποίες η πλειονότητα των ανθρώπων δεν αισθάνεται κατά βάθος και τόσο υπερήφανη. Τα θεωρούσα κάτι σαν «ξέπλυμα» με την αίγλη της επιστήμης. Κυρίως όμως οι ιδέες αυτές μου φαίνονταν κακόγουστες. Έτσι, άρχισα να ψάχνω και να συγκεντρώνω εναλλακτικές ερμηνείες και τα δεδομένα τους. Τα βρήκα στην ανθρωπολογία, στην εθνογραφία, στην αρχαιολογία, στην ιστορία και την προϊστορία, αλλά και στη βιολογία, ακόμα και σε κάποιες, ίσως λιγότερο δημοφιλείς, απόψεις ορισμένων κοινωνιοβιολόγων. Πάμε, λοιπόν, να δούμε γιατί δεν είμαστε τόσο αχρείοι όσο το σύστημα θέλει να μας κάνει να πιστέψουμε. Να δούμε ότι αυτό που είναι σήμερα δεν ήταν πάντοτε έτσι. Και ότι το αλλιώς, αφού κάποτε υπήρξε, δεν μπορεί να ξεριζωθεί εύκολα. Και αφού δεν ξεριζώνεται, αυτό το αλλιώς μπορεί να υπάρξει ξανά.

Εφαρμόζεται άραγε η δαρβινική εξελικτική προσέγγιση και σε άλλα πεδία πλην της βιολογίας;

Το ερώτημα, λοιπόν, είναι κατά πόσο η διαδικασία της δαρβινικής εξελικτικής κίνησης και της αλλαγής, δηλαδή αυτή που ερμηνεύει την καταγωγή κάθε ζωικού ή φυτικού είδους από κάποιον πρόγονο, είναι εφαρμόσιμη και πέραν της βιολογίας. Αν οι νόμοι και οι μηχανισμοί αυτής της αλλαγής που ανακάλυψε ο Δαρβίνος (και ο Γουάλας, για να είμαστε δίκαιοι) αφορούν και άλλες επιστήμες. Μα και βέβαια, θα μπορούσε κάποιος να απαντήσει, αφού μιλάμε για κοσμική, πλανητική και γεωλογική εξέλιξη. Και οι λεγόμενες ανθρωπιστικές επιστήμες; Αυτές που έχουν και πιο άμεση σχέση με την καθημερινότητα; Μα ασφαλώς, θα έλεγε κάποιος, αφού ακόμα και στο καθημερινό μας πια λεξιλόγιο αναφερόμαστε στην κοινωνική, πολιτισμική, οικονομική και ιστορική εξέλιξη. Αν είναι έτσι, το ερώτημα ανάγεται στο κατά πόσο οι δαρβινικοί νόμοι

εφαρμόζονται αυστηρά ή χαλαρά σε αυτές τις περιπτώσεις. Μήπως όταν ξεφεύγουμε από την ακαδημαϊκότητα των λεγόμενων «καθαρών, ακριβών (exact) ή φυσικών» επιστημών, η άνευ όρων και κατά γράμμα δαρβινική ερμηνεία οδηγεί σε ηθελημένες ή αθέλητες παρανοήσεις; Ας πάρουμε ως παράδειγμα τη δαρβινική προσέγγιση της κοινωνικής εξέλιξης. Και ας την ονομάσουμε από τώρα κοινωνικό δαρβινισμό, παρότι δεν έχουμε ορίσει ακόμη τι ακριβώς είναι η εξέλιξη και τι είναι ο κοινωνικός δαρβινισμός.

Ορισμένοι χαρακτηρίζουν τον κοινωνικό δαρβινισμό ως *παρανόηση*. Ίσως μερικούς από τους αναγνώστες να τους ξενίζει αυτός ο χαρακτηρισμός. Διότι όταν ακούει κανείς περί κοινωνικού δαρβινισμού, το μυαλό του πηγαίνει κατευθείαν στην απεχθή ευγονική των ναζι και στους ρατσιστικούς νόμους τους για την καθαρότητα της φυλής. Και όταν αυτό χαρακτηρίζεται ως απλή παρανόηση, τότε δικαιολογημένα μυρίζει ξέπλυμα. Νομίζω ωστόσο ότι ο λεγόμενος κοινωνικός δαρβινισμός είναι κάτι περισσότερο, βαθύτερο και, ας το πω από τώρα, όχι μόνο απεχθές, αλλά και δόλια επικίνδυνο. Διότι μπορεί το δημοφιλές των ναζιστικών μεθόδων να υποχώρησε μετά την ήττα τους στον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, εντούτοις κυριαρχεί και σήμερα στις απόψεις ενός πολύ μεγάλου μέρους του πληθυσμού. Και δεν μιλάω φυσικά για τους πατενταρισμένους φασίστες, ούτε για την ελίτ του πλούτου και τους διαχειριστές του συστήματος που τους ανέχονται και ενίοτε τους χρησιμοποιούν. Μιλάω για τη μάζα των ουσιαστικών υποζυγίων του συστήματος, που έχουν εμβολιαστεί με τον κοινωνικό δαρβινισμό. Όχι για να φτιάξουν αντισώματα εναντίον του, αλλά για να τον ενστερνιστούν ως αναπόφευκτο. Και μέσω αυτού υποσυνείδητα να δικαιολογήσουν –ή μήπως να ανεχτούν;– όχι μόνο τη θέση τους στο σύστημα, αλλά και την καθημερινή συμπεριφορά τους, να συμφιλιωθούν με τον επιθετικό, δύσπιστο, εξουσιαστικό, ιδιοτελή και ανταγωνιστικό τους εαυτό, δηλαδή με το κακό κομμάτι

του εαυτού τους. Και αναγκαστικά να παραμερίσουν ως άστοχο, ανεδαφικό και ίσως αφελές το άλλο κομμάτι του. Αυτό δηλαδή που τους παρακινεί στη συνεργασία, στην αλληλοβοήθεια, στην αλληλεγγύη, στην εμπιστοσύνη, στον αλτρουισμό. Μου είναι ευκολότερο να χαρακτηρίσω τους πολλούς πεπλανημένους παρά συνειδητούς κοινωνικούς δαρβινιστές.

Αυτό όμως που ονομάζουμε σήμερα κοινωνικό δαρβινισμό υπήρχε πολύ πριν από τον Δαρβίνο, χωρίς να έχει αυτό το όνομα. Απλώς η διατύπωση της δαρβινικής θεωρίας τού έδωσε την ευκαιρία να ενδυθεί την αίγλη της επιστημονικής επικύρωσης. Αν και την είχε ήδη από τη διδασκαλία του Αριστοτέλη για την ανθρώπινη φύση και τα περί πολέμου γραπτά του Θουκυδίδη. Αυτό όμως θα το αφήσουμε για αργότερα. Όπως για αργότερα θα αφήσουμε επίσης το γεγονός ότι η ανθρώπινη κοινωνία δεν ήταν πάντα έτσι. Ούτε παντού.

Μερικές αρχικές σκέψεις για το δίλημμα
«γονίδια ή περιβάλλον»

Πώς ορίζεται ο κοινωνικός δαρβινισμός; Θα αναφερθούν στη συνέχεια λεπτομέρειες, ωστόσο αν προσπαθήσει κανείς να συναγάγει το περιεχόμενό του από τις λέξεις, θα μπορούσε να τον ορίσει ως την εφαρμογή των δαρβινικών ιδεών στα κοινωνικά φαινόμενα. Και εδώ εγείρεται μια πρώτη ένσταση. Θα την αναφέρουμε τώρα, αλλά θα προσπαθήσουμε να την αναλύσουμε αργότερα. Η δαρβινική θεωρία είναι βιολογική και ο άνθρωπος είναι βιολογικό ον. Συνάμα όμως είναι και ον κοινωνικό. Μπορούν άραγε τα κοινωνικά φαινόμενα και η αντίστοιχη κοινωνική συμπεριφορά να ερμηνευτούν από τη βιολογία μας; Πολλοί βιολόγοι ισχυρίζονται πως ναι. Είναι αυτό που ονομάζουμε βιολογικό καθορισμό ή ντετερμινισμό. Η πλειονότητα των κοινωνιολόγων λέει όχι. Θέτει

ως πρωταρχικά στοιχεία για την ανάπτυξη της συμπεριφοράς το διαμορφωμένο κοινωνικό περιβάλλον και την ανατροφή. Με απλά λόγια, ο βιολογικός ντετερμινισμός διατείνεται ότι είμαστε έρμαια των γονιδίων μας, ότι η μοίρα μας είναι προκαθορισμένη. Η άποψη αυτή μοιάζει με την πλατωνική εξάρτηση της υπόστασής μας από τις προϋπάρχουσες, αναλλοίωτες και αιώνιες ιδέες. Αν ζούσε σήμερα ο Πλάτωνας, θα ήταν οπαδός της. Για τους κοινωνιολόγους, όμως, ο άνθρωπος είναι σαν το άγραφο χαρτί του Αριστοτέλη και του Άγγλου φιλόσοφου και οπαδού του Διαφωτισμού Τζον Λοκ (1632-1704), επάνω στο οποίο η κοινωνία και η ανατροφή γράφουν το περιεχόμενο. Προσεκτικότερος όμως ο Αριστοτέλης, άφησε και μια ευκαιρία στη βιολογία όταν χαρακτήρισε τον άνθρωπο *ζώον μεν, εντούτοις ζώον πολιτικόν*. Και αυτό διαφέρει από το απλό ζώον. Αν ζούσε σήμερα ο Αριστοτέλης, ίσως έρεπε κάπως προς την άποψη των σύγχρονων κοινωνιολόγων, έστω και αν πίστευε ότι άξιοι να τους αποδοθεί η έννοια του πολιτικού ζώου δεν ήταν όλοι οι κάτοικοι της Αθηναϊκής Πολιτείας, αλλά μόνο το 20% περίπου από αυτούς. Διότι οι γυναίκες και οι δούλοι, κατά την άποψή του, ήταν κατά τι λιγότερο άνθρωποι, κάτι σαν χρήσιμα εργαλεία. Ας μην κατηγορήσουμε όμως αυτούς τους μεγάλους διανοητές του παρελθόντος για μεροληψία ή πλάνη. Στο κάτω κάτω, τα ίδια ερωτήματα μας απασχολούν και σήμερα, μετά από δύομισι χιλιάδες χρόνια φιλοσοφικής σκέψης και τριακόσια χρόνια ορθολογικής επιστημονικής προσπάθειας.

Μπορούμε ωστόσο να διατυπώσουμε κάπως αλλιώς το ερώτημα. Εξαρτάται άραγε η κοινωνική εξέλιξη και η λεγόμενη ανθρώπινη φύση αποκλειστικά από τις βιολογικές μας ιδιότητες, και μόνο από αυτές; Αν είναι έτσι, και επειδή οι βιολογικές ιδιότητες δεν αλλάζουν εύκολα, μάλλον δεν υπάρχουν εναλλακτικές. Η τρέχουσα κοινωνική, οικονομική και πολιτική οργάνωση μπορεί για κάποιους να μην είναι η καλύτερη, εντούτοις σύμφωνα με

τον αυστηρό βιολογικό ντετερμινισμό διαμορφώθηκε με βάση τους φυσικούς νόμους και είναι αυτή που ταιριάζει στην άτεγκτη ανθρώπινη φύση. Πάει και τελείωσε, *there is no alternative*. Μήπως όμως η ανθρώπινη φύση εξαρτάται αποκλειστικά από το κοινωνικό περιβάλλον, και μόνο από αυτό; Αν είναι έτσι, τότε είμαστε εντελώς πλαστικοί και εξημερώσιμοι, φτιάχνουμε εμείς οι ίδιοι το περιβάλλον και τις κοινωνίες μας, άρα και τον εαυτό μας. Στην περίπτωση αυτή, δεν είναι τα πάντα νομοτελειακά και, αν το σύστημα δεν μας βολεύει, μπορούμε να το αλλάξουμε. Τούτη η σκέψη θα κάνει άλλους να ελπίσουν και άλλους να θυμώσουν. Για διαφορετικούς λόγους ο καθένας.

Στο σημείο αυτό να σημειώσω, έστω και πρωθύστερα, ότι κατά τη γνώμη μου η αλήθεια βρίσκεται πιο κοντά στη διττή διατύπωση του Αριστοτέλη. Είμαστε βιολογικές οντότητες και αναπόφευκτα κουβαλάμε την αντίστοιχη εξελικτική μας ιστορία. Είμαστε συγχρόνως κοινωνικά και εξαιρετικά πολύπλοκα ζώα, με πλαστική συμπεριφορά. Οπότε κουβαλάμε επίσης την κοινωνική και την πολιτιστική μας ιστορία. Αυτές οι τελευταίες μας διδάσκουν ότι οι κοινωνίες μας δεν ήταν πάντα τόσο ανισωτικές όσο είναι σήμερα (στην πραγματικότητα, στο απώτερο παρελθόν ήταν αυστηρά εξισωτικές) και ότι η συμπεριφορά και ο χαρακτήρας μας δεν είναι τόσο ανταγωνιστικοί, επιθετικοί και ιδιοτελείς όσο έχουμε καταλήξει σήμερα να πιστεύουμε. Όσον αφορά το θεωρητικό ερώτημα γενετική ή περιβάλλον, γονίδια ή ανατροφή (το περίφημο *nature or nurture*), η πλειονότητα των επιστημόνων σήμερα δέχεται ότι η υπόστασή μας είναι μεν αποτέλεσμα της δράσης των γονιδίων, αυτά όμως επηρεάζονται από το περιβάλλον (κάθε είδους περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένου και του κοινωνικού) και την ανατροφή για να καθορίσουν τελικά τον συμπεριφορικό φαινότυπο. Που και αυτός όμως δεν είναι εντελώς τελεσίδικος, καθώς μπορεί να αλλάξει μέσα στα χρονικά πλαίσια της ανθρώπινης

ζωής ή να μεταβάλλεται ακόμα και μέρα με τη μέρα μέσα στα όρια ενός συμπεριφορικού εκκρεμούς. Το περιβάλλον και η ανατροφή δεν παράγουν ούτε εξαφανίζουν γονίδια. Μπορούν όμως να τα κάνουν να σιωπήσουν ή να φλυαρούν. Τα γονίδια κατασκευάζουν το κέντρο της συμπεριφοράς μας (τον εγκέφαλο και τα συνοδά τροποποιητικά της συμπεριφοράς συστήματα, για παράδειγμα το ορμονικό), αλλά με τρόπο πλαστικό, έτσι ώστε να αφήνουν στο περιβάλλον τον τελικό λόγο σε πολλά πράγματα. Είναι η *ελεύθερη βούληση* υπό προϋποθέσεις. Δεν μπορώ να καθορίσω το χρώμα των ματιών μου. Αλλά έχω τη δυνατότητα να αποφασίσω αν μια πράξη μου είναι δίκαιη ή άδικη και να βαδίσω ανάλογα.

Μπορούμε να προσδιορίσουμε ποιο ποσοστό της συμπεριφοράς μας καθορίζεται από τα γονίδια και ποιο από το περιβάλλον – πάντα θεωρώντας το περιβάλλον αυτό με τη διασταλτική του έννοια; Όχι, και δεν νομίζω ότι θα το καταφέρουμε ποτέ. Εξάλλου, δεν θα είχε και νόημα. Ακόμα και οι φανατικότεροι των οπαδών του βιολογικού προκαθορισμού δέχονται ότι στον βαθμό που η συμπεριφορά μας έχει σχέση με τη γενετική, αυτή είναι εξαιρετικά χαλαρή και εύθραυστη. Διότι ακόμα και αν υποθέσουμε ότι ο χαρακτήρας *ιδιοτέλεια* είναι γενετικός και κληρονομήσιμος, άλλο τόσο είναι και ο χαρακτήρας *ανιδιοτέλεια*. Το γεγονός ότι υπάρχουν λέξεις και για τις δύο ιδιότητες σημαίνει ότι και οι δύο έχουν υπόσταση. Υπάρχει, λοιπόν, το γονίδιο της ιδιοτέλειας και το γονίδιο της ανιδιοτέλειας; Μήπως η συμπεριφορά μας καθορίζεται ανάλογα με το ποιο επικρατεί στον καθένα μας; Όπως το ανοιχτό ή το σκούρο δέρμα;

Ωστόσο, ακόμα και τα πιο απλά βιολογικά χαρακτηριστικά σπανίως καθορίζονται από ένα και μοναδικό γονίδιο. Συνήθως καθορίζονται από πολλά. Άλλα τονίζουν, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό, τον χαρακτήρα, άλλα τον εξασθενούν και άλλα προωθούν τον αντίθετό του. Κάποια τα έχουμε κληρονομήσει από τον πατέρα

και κάποια από τη μητέρα μας. Ας τα ονομάσουμε *δομικά γονίδια*. Υπάρχουν όμως και τα λεγόμενα ρυθμιστικά γονίδια, τα οποία δεν παράγουν άμεσα τον ίδιο τον χαρακτήρα, αλλά επεμβαίνουν στην έκφραση των *δομικών γονιδίων*, στον ρυθμό και στην έκταση της λειτουργίας τους. Επομένως, τα γονίδια συνομιλούν ερήμην μας, συναγωνίζονται και ανταγωνίζονται για τη δημιουργία ενός τελικού προϊόντος που έχει στοχαστικό-στατιστικό, αν θέλετε, χαρακτήρα. Και αν τα παραπάνω αφορούν τη μορφή και τη λειτουργία του σώματος, όταν φτάνουμε στη συμπεριφορά τα πράγματα γίνονται ακόμα πιο πολύπλοκα. Σε όποιο βαθμό κι αν ο ψυχισμός μας εξαρτάται από γονίδια, επάνω σε αυτή τη γονιδιακή συνομιλία επεμβαίνει το κοινωνικό περιβάλλον και η ανατροφή για να βάλουν την τελική σφραγίδα. Ωστόσο, η ανατροφή, η εκπαίδευση και το κοινωνικό περιβάλλον είναι πολιτισμικά προϊόντα που οι ίδιοι κατασκευάσαμε και αν δεν μας εξυπηρετούν μπορούμε να τα αλλάξουμε. Μερικά από αυτά ακόμα και σε ατομικό επίπεδο. Τα κυριότερα και πιο σημαντικά μόνο συλλογικά.

Για τον κοινωνικό δαρβινισμό

1.1 Τι λένε τα λεξικά για τον κοινωνικό δαρβινισμό;

Ο κοινωνικός δαρβινισμός πλέον έχει γίνει κοινωνιολογικός, ιστορικός και πολιτικός όρος. Άρα χρειαζόμαστε έναν αποδεκτό ορισμό, για παράδειγμα, αυτόν που δίνουν τα εγκυκλοπαιδικά λεξικά. Ο κοινωνικός δαρβινισμός, λοιπόν –λένε τα λεξικά–, είναι η τάση που ισχυρίζεται ότι οι μηχανισμοί της βιολογικής εξέλιξης έχουν εφαρμογή και στις κοινωνικές επιστήμες. Βασίζεται στους αφορισμούς της *επικράτησης του ισχυροτέρου* και της *μάχης για την επιβίωση*. Για τους κοινωνικούς δαρβινιστές, οι διαφορές μεταξύ των ανθρώπων αφορούν τη δύναμη και ανάγονται αποκλειστικά στο δίπολο δυνατός-αδύναμος με όρους φυσικής ανισότητας. Όπου ο δυνατός –που επικρατεί– είναι ο πιο επιθετικός, ανταγωνιστικός και ιδιοτελής. Αντίστοιχα φυσική, λοιπόν, είναι και η κοινωνική ανισότητα, αφού το μέτρο της δύναμης είναι ο πλούτος, ενώ απόδειξη της αδυναμίας είναι η φτώχεια και η υποτέλεια. Εφόσον η ανισότητα είναι φυσική, κάθε παρέμβαση της κοινωνίας και των θεσμών της για την εξάλειψη των ανισοτήτων είναι αφύσικη, επειδή παρεμβαίνει ανεπίτρεπτα στους φυσικούς νόμους και εμποδίζει την πρόοδο. Ο κοινωνικός δαρβινισμός θεωρεί

αναπόφευκτη την εκμετάλλευση των αδυνάμων από τους ισχυρούς και επομένως δικαιολογεί τον καπιταλισμό, τον ιμπεριαλισμό, την αποικιοκρατία, την πατριαρχία, τον ρατσισμό και την ξενοφοβία. Οι άλλοι είναι βάρβαροι, οι φτωχοί και οι αδύναμοι άξιοι της κακής τους μοίρας, βιολογικά κατώτεροι και κατάλληλοι μόνο για εκμετάλλευση.

Είναι άραγε συναφής η προσέγγιση αυτή με τη δαρβινική θεωρία της εξέλιξης; Ποια ήταν η θέση του ίδιου του Δαρβίνου –αλλά και του Γουάλας– σε σχέση με την εφαρμογή της θεωρίας τους στις ανθρωπιστικές, κοινωνικές, οικονομικές και πολιτικές επιστήμες; Για να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά, θα πρέπει πρώτα να εξετάσουμε τη διανοητική, κοινωνική και οικονομική ατμόσφαιρα της εποχής μέσα στην οποία διατυπώθηκε η εξελικτική θεωρία. Να δούμε ποιοι κοινωνικοί κύκλοι την αντιμετώπισαν ευνοϊκά, ποιοι την πολέμησαν και πώς ξεπήδησε μέσα από τις αντιδράσεις αυτές ο όρος «κοινωνικός δαρβινισμός» (αλλά και οι πρακτικές του).

1.2 Η διανοητική ατμόσφαιρα και οι κοινωνικές σχέσεις την εποχή που ο Δαρβίνος (και ο Γουάλας) διατύπωσε τη θεωρία του

Η αντίδραση της θεολογικής και της επιστημονικής κοινότητας

Στις πρώτες, λοιπόν, δεκαετίες του 19ου αιώνα, μέσα στην καρδιά της Επιστημονικής και Βιομηχανικής Επανάστασης και μέσα στην κοιτίδα του ανερχόμενου καπιταλισμού, στη βικτοριανή Αγγλία, οι οξυδερκείς παρατηρήσεις δύο νεαρών φυσιοδιφών, του Κάρολου Δαρβίνου και του Άλφρεντ Γουάλας, έθεσαν τα θεμέλια για μια αντίστοιχη επανάσταση στη βιολογία. Η εξελικτική θεωρία για την προέλευση των ειδών έχει βέβαια πολύ

παλαιότερη ιστορία, η οποία, σύμφωνα με πολλούς, ανάγεται ακόμα και στην εποχή της αρχαίας ελληνικής σκέψης. Ωστόσο, παρότι η άποψη πως οι οργανισμοί δεν είναι αμετάβλητοι αλλά εξελίσσονται με την πάροδο του χρόνου στριφογύριζε πάντοτε στα μυαλά των πιο ανήσυχων διανοητών, η αποδοχή της στην εποχή του Δαρβίνου σκόνταφτε σε δύο εμπόδια. Τα οποία όμως ήταν εύκολα προσπελάσιμα.

Πρώτον, η επικράτηση των μεγάλων μονοθεϊστικών θρησκειών τις τελευταίες δύο χιλιετίες είχε αναγορεύσει ένα και μοναδικό υπέρτατο ον σε Δημιουργό και κριτή των πάντων, παρέχοντας ένα συνεκτικό και εύπεπτο σενάριο για την ερμηνεία του κόσμου και των πραγμάτων. Ήταν εύκολο για τον άνθρωπο να αποδεχτεί ότι όπως αυτός μπορούσε να σχεδιάσει και να κατασκευάσει τεχνήματα και προϊόντα που εξυπηρετούσαν κάποιο σκοπό, έτσι και ο Δημιουργός μπορούσε με την ίδια λογική να κατασκευάσει τον κόσμο και τους οργανισμούς από την αρχή και καθέναν ξεχωριστά. Και επειδή ο κόσμος και οι οργανισμοί είναι απείρως πολυπλοκότεροι από τα απλά και ευτελή ανθρώπινα κατασκευάσματα, έπεται ότι ο Δημιουργός δεν μπορεί παρά να είναι πάνσοφος, παντογνώστης, παντοδύναμος, παντοκράτωρ και, ασφαλώς, ζώης χορηγός.

Από τη στιγμή δε που οι μεγάλες θρησκείες –έστω και αν οι αρχικές προθέσεις ιδρυτών, μαθητών και οπαδών ήταν κοινωνικά αγνές, ακόμα και επαναστατικές– θεσμοποιήθηκαν και απέκτησαν υλική και πολιτική δύναμη, από τότε που έγιναν επιχειρήσεις και απέκτησαν στρατούς, δικαστήρια και κάθε λογής ιεροεξεταστές, το δογματικό σενάριο για τη δημιουργία του κόσμου έγινε από δύσκολο έως επικίνδυνο να αμφισβητηθεί. Ο Τζορντάνο Μπρούνο το πλήρωσε με τη ζωή του, ο Γαλιλαίος προσπάθησε να ανασκευάσει την τελευταία στιγμή και πολλοί δάσκαλοι στην άλλη πλευρά του Ατλαντικού σέρνονταν, μέχρι πρόσφατα, στις λεγόμενες Δίκες

των Πιθήκων. Είναι βέβαια μια πρόοδος ότι σε αυτές κινδύνευσε μόνο η θέση και η επαγγελματική τους ασφάλεια. Άλλοτε, η αμφισβήτηση των ιερών δογμάτων απειλούσε και πιο σημαντικά πράγματα. Αλλού, τα απειλεί ακόμα και σήμερα.

Ωστόσο, η εποχή του Διαφωτισμού στην Ευρώπη, η αναγέννηση της αρχαίας σκέψης –που ευτυχώς διατηρήθηκε με τη βοήθεια των Αράβων– και η συνακόλουθη ανάπτυξη του ορθολογισμού, του πειραματισμού και των φυσικών επιστημών άρχισαν να αναμοχλεύουν τα πράγματα. Το πρόσθετο εμπόδιο που αναδύθηκε τότε δεν ήταν ακριβώς δογματικό, αλλά η αδυναμία της επιστήμης να προτείνει έναν μηχανισμό που να ερμηνεύει εύλογα την προέλευση και την εξέλιξη του κόσμου και των οργανισμών. Η νέα ορθολογιστική εποχή απαιτούσε αποδείξεις, έστω σαφείς ενδείξεις, ή τουλάχιστον μια συνεκτική υπόθεση που να βασίζεται σε παρατηρήσεις και να αντέχει στον εξονυχιστικό έλεγχο της λογικής. Η συνεισφορά των Δαρβίνου και Γουάλας ήταν αυτή ακριβώς: με βάση τις παρατηρήσεις τους, πρότειναν έναν μηχανισμό που ερμηνεύει την προέλευση και εξέλιξη των ειδών. Έναν φυσικό μηχανισμό εξαιρετικά απλό, ευφυή και, σε κάποιο βαθμό, ελέγξιμο. Και, το κυριότερο, έναν μηχανισμό που δεν έχει ανάγκη από την παρουσία κανενός δημιουργού. Ας τον συνοψίσουμε σε λίγες γραμμές, αναφέροντας τους τρεις πυλώνες του.

- Τα άτομα σε έναν πληθυσμό παρουσιάζουν ποικιλομορφία χαρακτήρων.
- Κάποιοι από τους χαρακτήρες αυτούς ταιριάζουν περισσότερο στο συγκεκριμένο περιβάλλον και προσφέρουν στα άτομα που τους διαθέτουν ανταγωνιστικό πλεονέκτημα. Είναι αυτό που ονομάζουμε φυσική επιλογή. Κατά συνέπεια, τα άτομα αυτά αφήνουν περισσότερους απογόνους.

- Αν ο πλεονεκτικός χαρακτήρας κληρονομείται, τότε με την πάροδο των γενεών η συχνότητά του στον πληθυσμό αυξάνεται και παγιώνεται εις βάρος των λιγότερο ευνοϊκών –για το περιβάλλον αυτό– χαρακτήρων. Η σταδιακή συσσώρευση νέων και καινοτόμων χαρακτήρων (ιδιοτήτων) μπορεί σε βάθος χρόνου να δημιουργήσει ένα νέο είδος.

Η ιδέα των Δαρβίνου και Γουάλας ήταν μεν αφοπλιστικά απλή, αλλά και επικίνδυνη. Και ανάλογα αμφίσημες υπήρξαν και οι αντιδράσεις. Από την πλευρά των ανεξάρτητων, ας πούμε, πανεπιστημιακών και φυσιοδιφών έγινε δεκτή με ενθουσιασμό. Επιτέλους διέθεταν μια ελέγξιμη υπόθεση για να βάλουν τα επιστημονικά πράγματα σε τάξη. Η θεσμοθετημένη θρησκεία όμως διέκρινε μια απειλή στο γεγονός ότι η θεωρία της εξέλιξης έβαζε, αναπότρεπτα, στο κάδρο και τον ίδιο τον άνθρωπο. Είναι δυνατόν η κορωνίδα της δημιουργίας να προέρχεται από κάτι τόσο ευτελές και ταπεινό όσο ο πίθηκος; Και αντέδρασε ανάλογα.

Εδώ πρέπει να επισημάνουμε ότι ο ίδιος ο Δαρβίνος, στο πρώτο του βιβλίο με τίτλο *Περί της προέλευσης των ειδών διά μέσου της φυσικής επιλογής ή η διατήρηση των πιο ευνοημένων στον αγώνα για την επιβίωση* (1859), δεν ασχολήθηκε καθόλου με την καταγωγή του ανθρώπου. Ήταν όμως ηλίου φαεινότερον ότι άλλοι θα έκαναν την αναπόφευκτη σύνδεση. Την έκανε και ο ίδιος εξάλλου μετά από μερικά χρόνια, εκδίδοντας την *Καταγωγή του ανθρώπου* (1871). Η σφοδρή όμως εκκλησιαστική αντίδραση δεν περίμενε την επίσημη τοποθέτηση του Δαρβίνου. Μερικούς μήνες μετά την κυκλοφορία της *Προέλευσης* –που αποτέλεσε ιδιαίτερη εκδοτική επιτυχία–, η Βρετανική Ένωση για την Προώθηση της Επιστήμης (British Association for the Advancement of Science) οργάνωσε δημόσια αντιπαράθεση για το θέμα, στην οποία τη δαρβινική θέση ανέλαβε να υποστηρίξει ο διάσημος την εποχή εκείνη βιολόγος και φίλος του Δαρβίνου Τόμας Χένρι

Χάξλεϊ (1825-1895).^{*} Αντίπαλός του, ο εξίσου διάσημος για την ευφράδεια και την καυστικότητα του επίσκοπος της Οξφόρδης Σάμιουελ Γουίλμπερφορς, που ανέλαβε να υποστηρίξει τη θεολογική άποψη.

Η αυθεντικότητα του διαλόγου τους έχει αμφισβητηθεί ιστορικά, ωστόσο το βρετανικό χιούμορ αξίζει. Λέγεται, λοιπόν, ότι ο επίσκοπος απευθύνθηκε σε κάποια στιγμή στον Χάξλεϊ, λέγοντάς του: «Θα ήθελα να μας πει ο κ. Χάξλεϊ αν έλκει την πιθηκία καταγωγή από τη γραμμή του παππού ή της γιαγιάς του». Και ο Χάξλεϊ απάντησε: «Θα προτιμούσα για πρόγονο έναν πίθηκο παρά έναν επίσκοπο που διαστρεβλώνει την αλήθεια». Θεωρείται ότι ο διάλογος αυτός έγειρε τη ζυγαριά της κοινής γνώμης υπέρ της δαρβινικής θεωρίας.

Έκτοτε η διαμάχη επιστήμης και θρησκείας κόπασε ως ανούσια, καθώς στον δυτικό κόσμο η εξελικτική θεωρία κέρδιζε έδαφος στην επιστημονική κοινότητα και εν μέρει στην κοινή γνώμη. Πολλές επίσημες Εκκλησίες άρχισαν να βάζουν νερό στο κρασί τους, μειώνοντας την ένταση και βρίσκοντας διάφορα θεολογικά επιχειρήματα για να συμβιβάσουν τα πράγματα. Η Καθολική Εκκλησία, για παράδειγμα, εδώ και μερικές δεκαετίες θεωρεί τη δαρβινική εξέλιξη εν μέρει συμβατή με τας Γραφάς, αν δούμε το

---

^{*} Για την ιστορία, ο Τ. Χ. Χάξλεϊ είχε αποκτήσει το παρατσούκλι «το μπουλντόγκ του Δαρβίνου» λόγω του ενθουσιασμού του για τη διάδοση των δαρβινικών ιδεών, τις οποίες ο ίδιος ο Δαρβίνος σχεδόν ποτέ δεν υποστήριξε δημοσίως, πέρα από την έκδοση των βιβλίων του. Η οικογένεια Χάξλεϊ πλούτισε την αγγλική διανόηση με πολλές προσωπικότητες. Εγγονοί του Τ. Χ. Χάξλεϊ υπήρξαν οι Άλντους Χάξλεϊ (1894-1963, συγγραφέας του *Θαυμαστού καινούργιου κόσμου*), Τζούλιαν Χάξλεϊ (1887-1975, βιολόγος, διευθυντής της UNESCO μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και ιδρυτής του Παγκόσμιου Ταμείου για τη Φύση – WWF) και Άντριου Χάξλεϊ (1917-2012, Βραβείο Νόμπελ Φυσιολογίας και Ιατρικής το 1963 για τις εργασίες του σχετικά με τη μεταφορά νευρικών σημάτων προς τους μυς).

περιεχόμενό τους περισσότερο συμβολικά και όχι κατά γράμμα. Παραδέχεται μεν ότι ο Θεός έφτιαξε τον κόσμο, αλλά στη συνέχεια τον εφοδίασε με τους γνωστούς εξελικτικούς νόμους, αρκούμενος να παρατηρεί διακριτικά το αποτέλεσμα. Υπάρχουν βέβαια και οι φανατικοί δημιουργιστές, κυρίως στις ΗΠΑ, που κάνουν μεγάλο θόρυβο και διαθέτουν σημαντική επιρροή, ιδιαίτερα με τις υπερσυντηρητικές πολιτικές τους θέσεις. Σε δημοσκοπήσεις στις ΗΠΑ, φαίνεται ότι το 50% του κοινού απορρίπτει την εξέλιξη των όντων. Το αντίστοιχο ποσοστό απόρριψης στην Ελλάδα είναι 35% και στον βορρά της Ευρώπης γύρω στο 10%.

Ας αφήσουμε όμως αυτή την άχαρη και ανιαρή διαμάχη, με μια απαραίτητη διευκρίνιση από την πλευρά του συγγραφέα. Άλλο πράγμα η δογματική, πειθήνια, φανατική και υπό την απειλή της τιμωρίας πίστη εις τας Γραφάς, εις οιοσδήποτε Γραφάς, και άλλο η έμφυτη ανθρώπινη τάση για θρησκευτικότητα, δηλαδή η εθελούσια πνευματική αναζήτηση νοήματος και αξιών για τη ζωή και την ύπαρξή μας, που μπορεί να οδηγήσει πολλούς στη μεταφυσική. Η δεύτερη είναι μια καθολική και πανάρχαια ανθρώπινη ανάγκη με δαρβινική προσαρμοστική αξία, η οποία έχει εντυπωθεί από τότε που ο άνθρωπος απέκτησε συνείδηση του εαυτού, της θνητότητας και της ανάγκης του να ερμηνεύσει τον κόσμο. Η πρώτη μπορεί να καταντήσει από έμπρακτα επικίνδυνη, όταν υπηρετεί επιχειρηματικούς, κατασταλτικούς, εξουσιαστικούς και κατακτητικούς σκοπούς –όπως με την Ιερά Εξέταση και τις Σταυροφορίες–, έως επικίνδυνη στην ανοησία της. Την εποχή που γράφονται τούτες οι γραμμές, μέλος της επίσημης επιτροπής των λοιμωξιολόγων που διαχειρίζονται την πανδημία του κορονοϊού στην Ελλάδα διακηρύσσει το κατά τας Γραφάς ακίνδυνο της Θείας Μετάληψης και τα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης του δίνουν άφθονο χρόνο. Ας μην ασχοληθούμε όμως άλλο με το θέμα.

Η αντίδραση των οικονομολόγων και των κοινωνιολόγων

Αλλά οι κύκλοι στους οποίους ο ενθουσιασμός για τη νέα θεωρία ανάβλυσε ακράτητος και παράφορος ήταν οι τάξεις των οπαδών της κυρίαρχης την εποχή εκείνη κοινωνικοοικονομικής ιδεολογίας. Του *laissez-faire*, της λογικής των ελευθέρων και ασύδοτων αγορών, όπου ο στυγνός ανταγωνισμός για το μεγαλύτερο και ευκολότερο ατομικό κέρδος θεωρείται το ισχυρότερο κίνητρο της ανθρώπινης συμπεριφοράς. Ποια όμως σχέση μπορεί να έχει η δαρβινική εξελικτική θεωρία με την κοινωνιολογία και τις οικονομικές επιστήμες;

Θα μπορούσαμε απλά να συναγάγουμε τη σχέση αυτή από το γεγονός ότι πολύ σύντομα μετά την έκδοση του βιβλίου του Δαρβίνου ενδιαφέρθηκαν γι' αυτή τη νέα και ρηξικέλευθη θεωρία όλοι οι μεγάλοι φιλόσοφοι και κοινωνιολόγοι της εποχής. Και μάλιστα ιδεολογικοί αντίπαλοι. Από τους πρώτους που έσπευσαν να τοποθετηθούν θετικά ήταν ο Χέρμπερτ Σπένσερ (1820-1903), ένας από τους κυριότερους εκείνη την εποχή υποστηρικτές του άκρατου ανταγωνισμού και της ελεύθερης οικονομίας, και ο Καρλ Μαρξ, ο θεωρητικός πατέρας του κομμουνισμού και συγγραφέας του *Κεφαλαίου*. Φαινόταν ότι ως διά μαγείας και παραδόξως η εξελικτική θεωρία έδινε επιχειρήματα και για τις δύο αντίπαλες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές ιδεολογίες. Ωστόσο, δεν ήταν και τόσο παράξενο.

Δαρβίνος και Μαρξ

Τι μπορεί να άρεσε στον Καρλ Μαρξ; Μα ασφαλώς ότι διείδε στην εξελικτική θεωρία την υλιστική βάση της ερμηνείας του κόσμου. Θα πρέπει να εκτίμησε ιδιαίτερα την απουσία κάποιας θεϊκής παρέμβασης στα δρώμενα και ότι πλέον δεν απαιτούνταν

κάποιο θαύμα για να εμφανιστεί ένα νέο είδος, συμπεριλαμβανομένου του ανθρώπου. Αυτό δεν ήταν μόνο συνεπές με τη δική του υλιστική αντίληψη για την ιστορία, αλλά έθετε και τις βάσεις για την απελευθέρωση του ανθρώπου από την επιρροή της θεσμοποιημένης θρησκείας, για την οποία ένα πειθήνιο, εύπιστο και υπάκουο ποίμνιο εξυπηρετούσε περίφημα το σύμπλεγμα της καθεστηκυίας τάξης, θρησκευτικής, πολιτικής και οικονομικής. Εξάλλου, πώς αλλιώς θα μπορούσε να αντιδράσει ένας φιλόσοφος που είχε αποφθεγματικά δηλώσει ότι *η θρησκεία είναι το όπιο του λαού*; Περισσότερο όμως πρέπει να τον ευχαρίστησε η ιδέα ότι μια στιβαρή επιστημονική θεωρία ερμήνευε πλέον τον κόσμο και τη βιολογική ποικιλότητα ως αποτέλεσμα κίνησης και αλλαγής. Τίποτα δεν είναι πια στάσιμο και δεδομένο. Όπως εξελίσσονται οι οργανισμοί, έτσι εξελίσσονται και οι κοινωνίες και οι κοινωνικοί θεσμοί. Όπως ο ανταγωνισμός μεταξύ των οργανισμών για επικράτηση οδηγεί στη βιολογική εξέλιξη, έτσι και η πάλη των κοινωνικών τάξεων θα οδηγήσει στην κοινωνική εξέλιξη. Και όπως η φυσική επιλογή «ξεσκαρτάρει» και ευνοεί νομοτελειακά τους πιο προσαρμοσμένους οργανισμούς, το ίδιο νομοτελειακά και η ιστορία θα επιλέξει και θα ευνοήσει την πλέον ταιριαστή για τον άνθρωπο κοινωνική δομή, κατά τον Μαρξ την αταξική κοινωνία. Με τον έναν ή τον άλλο τρόπο.

Αυτά μάλλον θα εννοούσε ο Φρίντριχ Ένγκελς όταν το 1883 αποχαιρετούσε στο κοιμητήριο Χάιγκεϊτ του Λονδίνου τον επιστήθιο φίλο και συναγωνιστή του Καρλ Μαρξ, λέγοντας μεταξύ άλλων: «... όπως ο Δαρβίνος ανακάλυψε τους νόμους της εξέλιξης της οργανικής φύσης, έτσι και ο Μαρξ ανακάλυψε τους νόμους της ιστορικής εξέλιξης...» Μέχρι εκεί όμως. Μέχρι την εκτίμηση ότι τα πράγματα δεν είναι στατικά αλλά αλλάζουν και ότι επιστημονικές θεωρίες μπορούν να προτείνουν και ελέγξιμους μηχανισμούς αλλαγής. Ωστόσο, ο μηχανισμός της αλλαγής που ανακάλυψε ο

Δαρβίνος, και ήταν έκδηλος τουλάχιστον στο πρώτο του βιβλίο, ήταν ο αδυσώπητος ανταγωνισμός. Λέει κάπου αποφθεγματικά: «... ένας γενικός νόμος είναι αυτός που οδηγεί στην προαγωγή όλων των οργανισμών: αναπαραγωγή, ποικιλομορφία, επιβίωση του ισχυροτέρου και θάνατος του ασθενεστέρου...»^{*} Πώς θα μπορούσαν ο Μαρξ και ο Ένγκελς, που οραματίστηκαν μια κοινωνία χωρίς εκμετάλλευση ανθρώπου από άνθρωπο να αποδεχτούν αυτή την πλευρά του δαρβινισμού δίχως να υπονομεύσουν τον εαυτό τους; Πώς να δεχτούν ότι η προαγωγή, η πρόοδος δηλαδή του ανθρώπου και της κοινωνίας, στηρίζεται στον θάνατο των ασθενεστέρων; Στην πραγματικότητα, ο Μαρξ και ο Δαρβίνος είχαν πολλά να χωρίσουν.

Παρ' όλα αυτά, για αρκετές δεκαετίες στις αρχές του 20ού αιώνα κυκλοφορούσε η άποψη ότι ο Μαρξ θαύμαζε τόσο πολύ τον Δαρβίνο, ώστε του ζήτησε την άδεια να του αφιερώσει ένα βιβλίο του – πιθανόν το *Κεφάλαιο*. Ο Δαρβίνος, λέει, αρνήθηκε ευγενικά. Πολύ αργότερα (Feyer 1975) αποκαλύφθηκε ότι οι δύο διανοητές δεν είχαν ποτέ κάποια ιδιαίτερη αλληλογραφία, αν και πρόσφεραν ο ένας στον άλλο τα βιβλία τους. Οι ιστορικοί λένε ότι ο Μαρξ είχε διαβάσει με προσοχή τον Δαρβίνο –εξάλλου, υπάρχουν παραπομπές τόσο στο *Κεφάλαιο*, όσο και στην αλληλογραφία μεταξύ Μαρξ και Ένγκελς–, ωστόσο τα βιβλία του Μαρξ βρέθηκαν άκοπα στη βιβλιοθήκη του Δαρβίνου. Η παρεξήγηση που οδήγησε στον μύθο της αλληλογραφίας οφείλεται σε μια επιστολή του Δαρβίνου όχι προς τον Μαρξ, αλλά προς τον Έντουαρντ Άβελινγκ, σύντροφο της κόρης του Μαρξ, Ελέανορ. Η επιστολή είχε παρερμηνήσει στην αλληλογραφία μεταξύ του Μαρξ και της

---

^{*} «... one general law leading to the advancement of all organic beings, namely, multiply, vary, let the strongest live and the weakest die...», από το *Origin of Species*, σ. 263.

κόρης του και θεωρήθηκε λανθασμένα ότι απευθυνόταν σε αυτόν. Στην επιστολή, ο Δαρβίνος αρνιόταν ευγενικά την προσφορά της αφιέρωσης προς το πρόσωπό του ενός αθεϊστικού φυλλαδίου που επρόκειτο να εκδώσει ο Άβελινγκ.

Τη σχέση όμως αγάπης και μίσους μεταξύ δαρβινιστών και σοσιαλιστών μπορούμε να την κατανοήσουμε καλύτερα αν δούμε πώς αντέδρασε απέναντι στη θεωρία της εξέλιξης η άλλη πλευρά –αυτή των οπαδών της ελεύθερης αγοράς–, αλλά και τη στάση του ίδιου του Δαρβίνου απέναντι στους επαίνους όλων των κοινωνικών και ιδεολογικών τάσεων. Άλλοι με ενθουσιασμό και άλλοι με κριτική διάθεση, έκαναν τον δαρβινισμό της μόδας. Και το να θεωρείται κάποιος δαρβινιστής αποτελούσε τίτλο τιμής που του προσέδιδε κύρος και πρόσθετε προσαρμοστική αξία (fitness). Με τη δαρβινική έννοια του όρου. Ο συμπαθής γενειοφόρος παππούς με τα γλυκά μάτια μάλλον δεν διασκέδαζε με αυτό που πιθανόν να αντιλαμβανόταν ως προσπάθεια πολιτικής εκμετάλλευσης της θεωρίας του και ίσως προτιμούσε να τον αφήσουν ήσυχο στις μελέτες του. Δεν το κατάφερε πάντα.

Δαρβίνος, ελεύθερη οικονομία και αποικιοκρατία

Γιατί, λοιπόν, η δαρβινική θεωρία βρήκε ιδιαίτερα ενθουσιώδη απήχηση –σαν ώριμο φρούτο που πέφτει σε πρόσφορο έδαφος– στους κύκλους των υπέρμαχων της ελεύθερης οικονομίας και του ανελέητου ανταγωνισμού; Δεν ήταν ανάγκη οι υποστηρικτές της να ψάξουν πολύ μέσα στο βιβλίο του Δαρβίνου. Το επιχείρημα, και μάλιστα σύντομο και συμπαγές ως απόφθεγμα, το έδινε ο ίδιος ο τίτλος του. Ο σημερινός αναγνώστης γνωρίζει το βιβλίο με τον συνοπτικό τίτλο *Η προέλευση των ειδών*. Παλαιότερες εκδόσεις είχαν τον πιο επεξηγηματικό τίτλο *Περί της προέλευσης των ειδών διά μέσου της φυσικής επιλογής*. Στην πρωτότυπη όμως έκδοση του

1859, ο τίτλος ήταν ακόμα πιο μακροσκελής, περιέχοντας έναν εύγλωττο υπότιτλο: *Περί της προέλευσης των ειδών διά μέσου της φυσικής επιλογής ή η διατήρηση των πιο ευνοημένων στον αγώνα για την επιβίωση*. Το κλειδί εδώ είναι ο «αγώνας για την επιβίωση».

Στον πολύ κόσμο, βέβαια, αλλά και σε μεγάλο μέρος της επιστημονικής κοινότητας εκείνης της περιόδου, η δαρβινική θεωρία έγινε γνωστή με το κάπως πειραγμένο απόφθεγμα «η επιβίωση του ισχυροτέρου» και όχι του «πιο ευνοημένου». Διότι, βέβαια, στις δύο έννοιες υπάρχει κάποια λεπτή διαφορά. Ευνοημένος από τη φυσική επιλογή μπορεί κάλλιστα να μην είναι ο «ισχυρότερος» – με την έννοια της δύναμης – αλλά ο πιο αδύναμος – με την ίδια έννοια –, που όμως διαθέτει άλλα χαρακτηριστικά τα οποία θα μπορούσαν να είναι *προσαρμοστικά*. Για παράδειγμα, να βοηθά τους συντρόφους του μέσα στην κοινωνική ομάδα, απολαμβάνοντας την ανταπόδοσή τους στη δύσκολη στιγμή. Η φράση «*επιβίωση του ισχυροτέρου*» αυτή καθαυτή εκλαϊκεύτηκε και επιβλήθηκε από τον σύγχρονο του Δαρβίνου φιλόσοφο, κοινωνιολόγο και βιολόγο Χέρμπερτ Σπένσερ, ακραιφνή οπαδό του ασύδοτου ανταγωνισμού. Ας μην ξεχνάμε ότι βρισκόμαστε στην εποχή της μεγάλης καπιταλιστικής συσσώρευσης και των μεγάλων κοινωνικών ανισοτήτων. Μια, λοιπόν, επιστημονική θεωρία που προτείνει πειστικά ότι η συνταγή της βιολογικής επιτυχίας είναι ο ανταγωνισμός μεταξύ των ατόμων στον αγώνα για την επιβίωση γίνεται εύκολα αποδεκτή και μεταθέσιμη στο κοινωνικό πεδίο προκειμένου να ερμηνεύσει και να δικαιολογήσει ως αναπόφευκτη, φυσιολογική και τελικά μοιραία την τρέχουσα κατάσταση των κοινωνικών και οικονομικών πραγμάτων. Όπως ακριβώς στη φύση το ζώο με τη μεγαλύτερη δύναμη και εξυπνάδα (ή πονηριά, αν θέλετε) δρα ιδιοτελώς και υπερισχύει του λιγότερο προικισμένου, έτσι και στις ανθρώπινες κοινωνίες επικρατούν οι ισχυρότεροι και ευφυέστεροι. Η παγιωμένη, λοιπόν, κοινωνική ιεραρχία, η τρέχουσα κατάσταση

των πραγμάτων, αποτελεί κατά τους κοινωνικούς δαρβινιστές εφαρμογή ενός φυσικού νόμου και δεν έχει ανάγκη μεταφυσικών ερμηνειών. Το ίδιο και η διά της αποικιοκρατίας εκμετάλλευση των «αγρίων», των οποίων η τεχνολογική καθυστέρηση αποδίδεται στις ίδιες βιολογικές αιτίες. Είναι απλώς καθυστερημένοι, δύστροποι, αμβλύνοες, απροσάρμοστοι και χοντροκέφαλοι. Υπάρχει επιτέλους μια φυσική δικαιολογία για την κοινωνική κατάσταση των πραγμάτων, που δίνει το άλλοθι στις κυρίαρχες ελίτ να γίνουν αδυσώπητα κυνικές, ενώ συγχρόνως στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη της εποχής κερδίζει έδαφος η ιδέα του πολιτισμένου λευκού, που οφείλει να εκπολιτίσει τους αγρίους. Οι οποίοι, ως βιολογικά κατώτεροι της ανθρώπινης κατάστασης, κάτι ανάμεσα σε άνθρωπο και ζώο, μπορεί να χρησιμοποιηθούν και ως σκλάβοι. Για να αντιμετωπίσει, λοιπόν, ο άνθρωπος τον αδυσώπητο αγώνα για την επιβίωση, πρέπει να έχει προικιστεί από την εξέλιξη με έναν χαρακτήρα έμφυτα επιθετικό, εγωιστικό και ιδιοτελή, που ενδιαφέρεται μόνο για το προσωπικό του κέρδος, το οποίο επιδιώκει με κάθε τρόπο. Ο ισχυρός κυριαρχεί και απόδειξη της ισχύος είναι ο πλούτος. Αντίστοιχη απόδειξη της αδυναμίας είναι η φτώχεια και η υποτέλεια. Και όλα αυτά σε ένα ωραίο πακέτο με την αίγλη ενός φυσικού νόμου.

Τι έλεγε ο ίδιος ο Δαρβίνος για όλα αυτά; Ο Δαρβίνος απέφυγε να αναμειχθεί και να τοποθετηθεί δημόσια σε σχέση με τις πολιτικές, κοινωνικές και πολιτικές προεκτάσεις της θεωρίας του. Όσο καιρό μαίνονταν στους κύκλους της διανόησης αλλά και στον ακαδημαϊκό χώρο οι αντεγκλήσεις και οι διαμάχες για τη δαρβινική θεωρία και τις προεκτάσεις της, ο ίδιος σιωπούσε. Ενώ όλα τα μεγάλα ονόματα της εποχής, ο Μαρξ, ο Ένγκελς, ο Σπένσερ, ο Χάξλεϊ, ο Γουάλας –που είναι ο συν-θεμελιωτής του δαρβινισμού–, αλλά και άλλες ακαδημαϊκές προσωπικότητες, όπως ο Λάιελ, ο Χέκελ και ο Βίρχοβ, έριζαν για την άλφα ή

βήτα πτυχή της δαρβινικής θεωρίας, ο ίδιος, απομονωμένος στο Ντάουν Χάουζ που το είχε μετατρέψει σε εργαστήριο, ήταν με μανία απασχολημένος με τις νέες του αγάπες: τα σαρκοφάγα φυτά, την αναπαραγωγή των ορχεοειδών, τις κινήσεις των φυτών, την ποικιλομορφία των εξημερωμένων φυτών και ζώων, τη σημασία των γαιοσκωλήκων για την ποιότητα του εδάφους, την έκφραση των συναισθημάτων στον άνθρωπο και στα ζώα, τη δομή των κοραλλιογενών υφάλων. Τα παραπάνω αποτελούν τίτλους βιβλίων που εξακολουθούν να διαβάζονται ακόμα και στις μέρες μας. Με τα σημερινά δεδομένα, όπου όταν ένας συγγραφέας αποκτήσει έστω και μια μέτρια αναγνωρισιμότητα δεν προλαβαίνει τις διαλέξεις και τις συνεντεύξεις, είναι να απορεί κανείς πώς ο Δαρβίνος κατάφερε να μην υποκύψει στις σειρήνες της δημοσιότητας. Δεν έδινε διαλέξεις, δεν έγραφε άρθρα στις εφημερίδες, παρέμεινε σιωπηλός, ακριβοθώρητος, απόμακρος και σωματικά απών, ενώ οι επιστημονικές του απόψεις κυκλοφορούσαν παντού. Δεν έγινε ποτέ καθηγητής πανεπιστημίου, παρόλο που οι περισσότεροι καθηγητές ήταν φίλοι του.

Ίσως έφταιγε η φυσική δειλία του και η εύθραυστη υγεία του, που η ιατρική της εποχής δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει. Εκ των υστέρων, και με βάση την αυτοβιογραφία του, υποθέτουν ότι έπασχε από αγοραφοβία, κρίσεις πανικού, ίσως και από ένα ήπιο σύνδρομο Asperger (Barloon 1997).

Οι πολιτικές του απόψεις σε γενικές γραμμές αντικατόπτριζαν την κοινωνική θέση της οικογένειάς του, μιας τυπικής, εύπορης και μεγαλοαστικής οικογένειας ευπατριδών, ένα μείγμα εντιμότητας, ουμανισμού, αλλά και αποδοχής χωρίς αμφισβήτηση της καθεστηκίας τάξης. Συγχρόνως, όμως, ο χαρακτήρας του Δαρβίνου διέθετε και σημαντικά στοιχεία ευελιξίας, ιδιαίτερα όταν τα επιστημονικά του ευρήματα απαιτούσαν αναθεώρηση των προσωπικών του ιδεολογικών απόψεων. Έτσι, στα νιάτα του

υπήρξε ευσεβής χριστιανός και οπαδός της ανάγκης ύπαρξης ενός υπέρτατου σχεδιαστή για τη δημιουργία του κόσμου, για να γίνει αργότερα αγνωστικιστής, όταν η μελέτη της φύσης τού υπέδειξε ότι ο σχεδιαστής ίσως και να μην είναι απαραίτητος.

Ο ίδιος αποδέχτηκε δημόσια ότι το έναυσμα για να ερμηνεύσει εξελικτικά όσα θαυμαστά κατέγραψε ως νεαρός φυσιολόγος κατά το πενταετές ταξίδι του ανά τον κόσμο με το πλοίο *Beagle* υπήρξε η μελέτη του βιβλίου του Μάλθους *An Essay on the Principle of Population* (1798). Ο Μάλθους, διαπρεπής οικονομολόγος της εποχής και οπαδός των ελεύθερων αγορών, υποστήριζε πως το αίτημα του Διαφωτισμού για ισότητα είναι ανεφάρμοστο, γιατί ενώ ο πληθυσμός αυξάνεται εκθετικά, η παραγωγή αυξάνεται γραμμικά. Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να υπάρξει αρμονία ούτε στη φύση ούτε στην ανθρώπινη κοινωνία, διότι οι πόροι δεν επαρκούν. Αναπόφευκτα, μέσα από έναν άγριο αγώνα για την επιβίωση και την οικειοποίηση των πόρων, επικρατεί πάντα ο ισχυρότερος. Το ενστερνίστηκε ο Δαρβίνος, όσον αφορά τον ζωικό κόσμο, γιατί αυτό παρατήρησε στα ταξίδια του, αλλά και επειδή ο ίδιος ήταν προϊόν της δικής του κοινωνικής τάξης. Ποτέ δεν αναγκάστηκε να εργαστεί για να ζήσει, τα εισοδήματα από την ακίνητη περιουσία και τις επενδύσεις της οικογένειάς του, καθώς και της οικογένειας της συζύγου του, ήταν υπεραρκετά για να κάνει το κέφι του.

Ο Δαρβίνος, λοιπόν, δεν συμμετείχε στις δημόσιες αντιπαραθέσεις που γέννησε η θεωρία του. Ίσως τον δυσκόλευε η φυσική του δειλία. Από την άλλη, όμως, η φυσική του ευγένεια, η αστική ευγένεια, αν θέλετε, του επέβαλλε να απαντά πάντοτε σε επιστολές. Πολλή από αυτή την αλληλογραφία σώθηκε και δίνει κάποιες απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα. Θα το δούμε σε επόμενα κεφάλαια.